

Karlheinz Stierle

PATYRIMAS IR NARACINĖ IŠRAIŠKA
PASTABOS APIE JŲ SANTYKĮ
LITERATŪROJE IR ISTORIOGRAFIJOJE

I

Patyrimo ir naracinės išraiškos santykis nuodugniai išnagrinėtas Walterio Benjamino esė *Pasakotojas. Mintys apie Nikolajaus Leskovo kūrybą*¹. Benjamino apmąstymai remiasi tradicija, kurios ištakos yra Hegelio veikalas *Estetika*, istoriniu-filosofiniu aspektu nagrinėjantis estetinės išraiškos ir patyrimo ryšį. Šitas Hegelio estetikos momentas ryškiausiai išplėtotas György'o Lukácso romano teorijoje, kurioje romanas laikomas moderniosios sąmonės „transcendentinės benamystės“ išraiška. Benjamino veikalą su spekuliatyviąja Hegelio ir Lukácso išraiškos traktuote sieja istorinė-filosofinė perspektyva. Šiuo požiūriu jo veikalas atskleidžiamas santykis tarp patyrimo ir pasakojimo kaip sukurto praeities pasaulio, paskutinį kartą atspindėto Leskovo apsakymuose. Leskovo kūryboje dar kartą įkūnijama pasakotojo figūra, stovinti ant negrįžtamai praeinančios epochos slenksčio. Nelikus pasakojimo dingsta ir „galimybė keistis patyrimu“ (p. 229). Jau nuo pat pradžių pagrindine refleksijos sąvoka Benjaminas laikė patyrimą. Jo esė apie pasakotoją ypač ryški sentimentalioji perspektyva, kurioje ši patyrimo sąvoka ir įprasminama. Patyrimas, Benjamino požiūriu, yra iš esmės komunikatyvus pažinimas, perduodamas „iš lūpų į lūpas“ (p. 230) ir todėl sietinas su ikipramoniniu pasaulio būviu. Romano gimimas Naujųjų amžių pradžioje ir kartu atsiradęs poreikis naujai suvokti literatūrą sugriovė komunikacijos situaciją, kurioje iki tol pasakojimas buvo neatsiejamas nuo patyrimo. Romano forma postuluoja – čia Benjaminas seka Lukácsu – „gilų gyvumo bejėgiškumą“ (p. 234). Tačiau šiuo atveju

¹ Walter Benjamin, *Schriften*, herausgegeben von Th. W. Adorno und Gretel Adorno unter Mitwirkung von Friedrich Podszus, Bd. 2: *Der Erzähler. Betrachtungen zum Werk Nikolai Lesskows*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1955.

gelbsti iš patyrimo syvus semianti komunikatyvioji pasakojimo forma. Ji yra sutvarkyto, apžvelgiamo, šiapusine egzistencija pasitenkinančio pasaulio išraiška, kur paskutinysis patyrimo vaisius yra ne žinojimas arba vizija ir pietizmas, o išmintis. Jeigu maitinanti pasakojimo terpė yra patyrimas, tai mechanizuotame pramoniniame pasaulyje prielaida naujai, paradigmine tampančiai pasakojimo formai, kurią Benjaminas vadina informacija, tampa išgyvenimas. Kuo skiriasi pasakojimas ir informacija, šie du naracinės ikipramoninio ir pramoninio-industrinio laikmečio išraiškos būdai, paaiškėja istorijos rašymą traktuojant kaip „visų epo formų kūrybinės indiferencijos momentą“ (p. 234). Benjamino požiūriu, istorijos rašymas yra pradinis naracijos išeities taškas, o naracinė išraiška turi tendenciją siekti tapti vis grynesne žinojimo išraiška ir tuo pačiu vis nuosekliau apsivalyti nuo subjektyvios besikeičiančio patyrimo įtakos. Tuo tarpu literatūrinės naracinės išraiškos modifikuoja patyrimą, ryškiausiai atsiskleidžiantį pasakojime. Pasakojimas ir istorijos rašymas kaip patyrimo ir žinojimo išraiškos atveria plačiausią naracinių galimybių erdvę. Jeigu pasakotojas istorikas perteikia bedvasį žinojimą, tai pasakotojas seniausia šio žodžio reikšme formuoja tokį praeities pažinimą, kuris, nors ir būdamas toks pat anonimiškas bei formalus, peržengia savo paties ribas ir įsilieja į pasaulio pažinimą atskleidžiantį *mémoire collective* žinojimą, o čia tampa pasakojimu arba, kalbant konkrečiau, dar tik pasakojimo dispozicija. Net jeigu pasakotojo vardas lieka nežinomas, o jo būdas nepažintas, jis uždeda savo pasakojimui žymę. „Pasakojimas išlaiko pasakotojo pėdsaką, kaip molinis dubenėlis – puodžiaus rankų žymę“ (p. 238). Pasakojimui esminga tai, kad jis iš karto tampa grūdų pasakojimų aruode, jis yra ir vėl perpasakojamas ir to proceso metu leidžia atpažinti ne tik patį pasakojimo aktą, bet ir šio pasakojimo pagrinde esančią istoriją. Tobulas pasakojimas, pasak Benjamino, yra toks, kuris „išsikristalizuoja iš pakartotinių perpasakojimų“ (p. 240). Tuo tarpu informacijos kaip modernios komunikacijos išraiškos paskirtis – būti vartojamai tiesiogiai, be jokių kitų atgarsių. Ji nepalieka nieko nepaaiškinto, kadangi jos esmėje glūdintis perteikimo principas yra savęs pačios išaiškinimas. Informacija yra prisotinta savęs pačios, joje nėra neapibrėžtumo momentų, kurie teiktų peno tolesniems apmąstymams. Benjaminas teigia, kad pasakojimo ir informacijos santykis yra analogiškas santykiui, kurį galima išvelgti tarp kronikos kaip viduramžiško pavidalo šventosios istorijos, kurioje fiksuojami neįžvelgiami šventieji ketinimai, ir moderniosios istoriografijos, kuri glaudžiai su-

sieja žinojimą ir paaiškinimą. „Kronikininkas yra istorijos pasakotojas (...). Istorikas stengiasi savo paties aprašomus įvykius vienaip ar kitaip paaiškinti; jis jokių būdu negali pasitenkinti, tik parodydamas juos kaip pasaulio istorijos tėkmės pavyzdžius. Tačiau lygiai tą patį daro ir kronikininkas, o tai ypač akivaizdu klasikinių atstovų – Viduramžių kronikininkų, kurie yra naujesniosios istorijos rašytojų pirmtakai, – darbuose“ (p. 243). Informaciją Benjaminas laiko moderniosios istorijos rašymo esmine paradigma, t.y. požiūrio išraiška, kurioje savitu būdu susijungia įvykis ir jo aiškinimas. Įvykis yra tarsi užgožiamas jo aiškinimo, o aiškinimas, atvirkščiai, funkciškai susiejamas su įvykių apdorojimu. Tai tinkamiausiai apibūdina mūsų laikų istorijos rašymą.

Vis dėlto Benjaminio svarstymai apie patyrimo ir pasakojimo santykių susiduria su problema, kuri yra svarbi tiek moderniosios istoriografijos tendencijoms, tiek ir moderniajai literatūrinių naracijų formų raidai. Benjaminio teiginiai apie pasakojimo kaip patyrimo formavimo krizę yra, be abejonės, reikšmingi svarstant galimybes kurti šiuolaikinę istoriją bei naracinę literatūrą. Naratyviai apmąstant patyrimą ir žinojimą naracinė išraiška, regis, patenka į „nepasitikėjimo laikmetį“. „Ére du soupçon“ – taip po paskutiniojo karo Nathalie Sarraute apibūdina savo svarstymus apie galimybę kurti naują nenaracinio pobūdžio romaną². Nuo to laiko bent jau Prancūzijoje vadinamasis *nouveau roman* vis nuosekliau ieškojo naujo nenaracinio romano galimybių. Nepasitikėjimo laikmečiu, apie kurį kalbėjo N. Sarraute, atsiranda nepasitikėjimas ir idealizuojančia, todėl ir falsifikuojančia naracine tikrovės pažinimo organizacija. Be to, į pasakojimo krizę atvedęs nepasitikėjimas naracija yra panašus į naratyviosios istoriografijos krizę sukėlusį nepasitikėjimą. Pastaroji vis atkakliau ieško savosios mokslinės paskirties, siekdama išsivaduoti iš savo naracinės išraiškos, o istoriografijos naratyvumą apriboja iki visiško išnykimo ribos. Tačiau kaip paaiškinimo reliacija naratyvumas, atrodo, dar išsaugo savo „mokslinę“ funkciją nesusistemintamų ir nuolat tirpstančių visuomeninių sistemų likučių atžvilgiu³.

² Nathalie Sarraute, *L'ère du soupçon: Essais sur le roman*, Paris: Gallimard, 1956. – N. Sarraute esė apie naujojo romano galimybes yra įspūdinga refleksija apie naują patyrimo ir asmeninės patirties dimensijų sąryšį ir naujas naracines šio patyrimo išraiškos formų galimybes.

³ Istoriografijos redukovimas iki jos aiškinamojo potencialo paskatino Arthurą C. Danto parašyti sąmojingą, formaliasias naracijos struktūras analizuojantį veikalą *Analytical Philosophy of History* (Cambridge, 1965). H. Lübbe tokio aiškinimo pragmatizmą traktuoja

Nors mūsų laikais Benjaminas teiginys dėl pasakojimo eros, o kartu ir jį atitinkančios patyrimo išraiškos pabaigos, regis, išpūdingai pasitvirtina, vis dėlto negalima jo priimti be tam tikros modifikacijos. Benjaminas esė didžioji vertė yra ne tiek jo atsakymas, kiek iškeltas klausimas apie patyrimo ir naratyviosios išraiškos ryšį. Net ir nelikus idealaus patyrimo ir pasakojimo santykio, kaip jį sentimentaliam nušviečia Benjaminas, patyrimo ir naratyviosios išraiškos santykio problema išlieka. Hegelio istorinei filosofinei estetikai būdinga tai, kad jį pabrėžtinai siekia patyrimo įsisavinimo formų sistemą paversti diachroniška, o tokiu atveju kiekvienai formai istorijos filosofijos aspektu pripažįstama tik viena istorinė fazė. Iš šitų pastangų ir atsirado „pabaigos“ retorika, pradedant nuo to laiko, kai pats Hegelis paskelbė savo laikmečio meno, kaip galimybės „aukščiausius dvasinius poreikius pajungti sąmonei“, baigtį⁴ ir vystė šią teoriją, nuolat konstatuodamas tiek atskirų literatūros žanrų, tiek ir pačios literatūros baigtį, nors ši teorija buvo nuolat kritikuojama. Hegelio bandymas diachroniškoje perspektyvoje konstruoti meno formas, o ypač literatūros žanrus kaip įsikūnijusios dvasios bylojimo išraišką, daro išpūdį savo konstruktyvumo jėga, tačiau paties reikalo, apie kurį čia kalbama, požiūriu tai yra silpniausia jo estetikos vieta. Diachroniškai konstruojant sisteminių žanrų kaip patyrimo vaizdavimo formų ryšį neįvertinamas žanrų praktinis komunikatyvusis dėmuo. Joks žanras negali pretenduoti pavaizduoti visumą, tiek dvasinę, tiek ir visuomeninę. Kiekvienas žanras turi savo vietą žanrų sistemoje, ir tik jų visuma gali ką nors pasakyti apie patirčių ir dvasinių siekių visuotinumą tam tikru istoriniu momentu. Hegelio požiūriu silpnumas atsiskleidžia ir Lukácsio romano teorijoje bei Benjaminas pasakojimo teorijoje. Abiem atvejais istorijos filosofijos aspektu absoliutinamos patyrimo bei naratyvaus šio patyrimo organizavimo galimybės, ir tokiu būdu pats istorinis akimirksnis traktuojamas vienpusiškai. Nors Benjaminas tam

kaip aiškinimą to, ko negalima paaiškinti sistemiškai, nes sisteminiu požiūriu tai lieka atsitiktinumai. Plg.: Hermann Lübbe, „Was heißt: „Das kann man nur historisch erklären?““, in: *Geschichte – Ereignis und Erzählung, (Poetik und Hermeneutik, V)*, herausgegeben von Reinhart Koselleck und Wolf-Dieter Stempel, München: W. Fink, 1973. H. Lübbe's istorinio požiūrio kritiką žr.: F. Fellmann, „Ereignis und geschichtliche Erfahrung“, in: *Der Deutschunterricht*, 1974, p. 117: „Negalima atskleisti gamtos ir istorinių procesų struktūrinės diferenciacijos istoriškumą suvokiant tik kaip aiškinimo išraišką“.

⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Ästhetik*, herausgegeben von Friedrich Bassenge, 2 Auflage, Bd. 1, Berlin: Aufbau-Verlag, 1965, p. 24. Šiuo požiūriu „mums menas su savo aukščiausia paskirtimi yra ir lieka tik praėjimui“ (p. 22).

tikro patyrimo ryšį su tam tikra naratyviaja išraiška analizuoja tiksliai ir aiškiai, vis dėlto jis nedaug ką tepasako apie kitų patyrimo formų ir kitų naracijos formų galimybę. Tačiau padarius tokią prielaidą patyrimo ir naracijos krizė reiškia jau nebe patyrimo ir naracijos pabaigą, bet naujai orientuotą patyrimą ir naujai orientuotą naraciją. Dramatišką krizės ir pabaigos retoriką reikėtų suprasti teisingai. Tai, kad naracinės išraiškos galimybės dar toli gražu neišsemtos, įrodo pastaruoju laiku gausiai pasirodanti biografijos ir autobiografijos, o šio žanro pakilimą skatina augantis naujas teorinis susidomėjimas šia naracijos forma. Kita vertus, Gabrieliaus García'os Márquezo arba Isaaco Bashevisio Singerio apsakymai ir romanai nesunkiai griaua tezės apie pasakojimo baigtį pamatus. Vis dėlto Benjamino refleksijos yra vertingos kaip besikeičiančio naratyvumo ir atitinkamai kintančio patyrimo formavimosi išvalgos.

Norėdami suprasti Benjamino paminėtas patyrimo formavimosi pokyčių sąlygas, turime atidžiau pažvelgti į tą ryšį, kuris atsiskleidžia Benjamino teiginyje ir vėl atveda prie Hegelio. Benjaminas pasakojimą pabrėžtinai laiko naracine patyrimo išraiška, tačiau jam nepavyksta iš esmės paaiškinti, kaip konkreti informacija randa vietą kontekste. Tai, kas yra priešinga patyrimo sąvokos reikšmei, čia nušviečiama tik „gryna bespalvė šviesa“ (p. 243). Tai žinojimo sąvoka. Kaip pasakojimas išvedamas iš patyrimo, taip informacija kyla iš žinojimo. Tačiau informacija – taip galėtume pratęsti Benjamino mintį – tik tada yra „grynas“ ir tikras žinojimas, kai ji atsikrato naratyviosios organizacijos, kuri kaip tokią jau pati savaime praauga informaciją, ir suteikia jai atvirą patyrimo perspektyvą. Žinojimas, atsirandantis esant plačioms patyrimo galimybėms, tampa vienareikšmiu – jį lemia naratyvusis diskursas. Jeigu patyrimas atsiranda naratyviajame diskurse, tai deskriptyviajame ir sisteminiame diskursuose atsiranda žinojimas. Pats žinojimas yra tam tikra „išgryninta“ patyrimo išraiška, o deskriptyvusis ir sisteminis diskursai istoriškai kildinami iš naratyviojo diskurso kaip „grynosios“ diskurso formos. Jeigu Benjamino suformuluotą informacijos konceptą suvokiame kaip žinojimo išraišką, tai galime rekonstruoti ir tą nuoseklumą, kuri Benjaminas perėmė iš Hegelio estetikos ir jos tezės apie meno baigtį. Tai, kaip Hegelis supranta meno baigtį, yra meno baigtis žinojimo lygmenyje. Kad žinojimas galėtų realizuotis, jam meno nebereikia. Konkrečiau, jam nebereikia tų organizavimo formų, su kuriomis buvo susietas žinojimas, kol dar nebuvo tapęs žinojimu tikrąją šio žodžio prasme. Žinojimo laikmečiu sumenksta tos naracinės organizacijos formos, kurių iki tol reikėjo

išreikšti žinojimui. Taip bent jau būtų galima paaiškinti tą prielaidą, kuria remdamasis Benjaminas suformulavo savo teiginį apie pasakojimo baigtį. Tačiau tada kyla toliau siekiantis klausimas, į kurį Benjaminas neduoda atsakymo: ar žinojimas ir jo diskursas gali „aplenkti“ patyrimą ir jo naracinę išraišką, o gal žinojimas ir patyrimas yra pasaulio pažinimo būdai, kurie iš principo turi būti suvokiami kaip savarankiški, ir ar jie yra taip susieti, kad žinojimo kokybė istoriškai kondicionuoja patyrimo kokybę, tačiau jos nedeterminuoja? Būtent toks santykio suvokimas veda prie minties, kad žinojimo kaupimo pokyčių pasekmė turėtų būti patyrimo kaupimo pokyčiai, o kartu neišvengiamai – ir naracijos krizės. Tačiau tada alternatyva neturėtų būti nei istorinis filosofinis patyrimo pakeitimas žinojimu (o patyrimo naratyvaus diskurso – žinojimo diskursu), nei paprastas, sąsajų neturintis žinojimo ir patyrimo bei jų diskursyviųjų formų paralelumas. Kad žinojimą nebūtina priešinti su patyrimu, kad jis pats gali atverti naujas galimybes patyrimui, kitu mūsų problemai reikšmingu kampu išvelgė jau Alexandras von Humboldtas savo išsamiam veikalui *Kosmos*, kuris nepelnytai nutylimas literatūros istorijoje. Humboldtas kėlė žinojimo ir požiūrio santykio klausimą ir tvirtai teigė, kad žinojimą su požiūriu reikia sieti produktyviai. Tam, kad iš naujos žinojimo kokybės susikurtų naujos požiūrio formos, o tuo pačiu ir naujos patyrimo organizavimo formos, pirmoji esminė prielaida yra „vaizdai“, kuriais Humboldtas iliustruoja žinojimą apie kosmosą ir tokiu būdu padaro jį prieinamą skaitytojo patyrimui. „Nors plačiausių gamtos studijų dėka pažinimo mastai neregėtai išaugo, tai vis tiek materialus žinojimo svoris neprislegia intelektualaus požiūrio tų asmenų, kurie sugeba giliai žavėtis. Nuo to, kad žmogaus žvilgsnis giliai įsiskverbė į kalnynus (kur atsivėrė praėjusių epochų pilkapių sluoksniai), pabandė plačiau aprėpti gyvūnijos ir augalijos paplitimą, nukrypo į pirmakščių genčių giminytės ryšius, šitas intelektualus požiūris (poetinio spontaniškumo kūrinyse) į tuos dalykus tampa tik platesnis ir didingesnis“⁵.

Norėdami atsakyti į mūsų klausimą, koks santykis susiformuoja tarp patyrimo, žinojimo ir naracinės išraiškos, o taip pat, koks jų specifinis ryšys literatūros ir istoriografijos srityse, turime trumpai aptarti esminius pačios naracinės išraiškos bruožus. Kas yra naracinė išraiška ir ką ji suformuoja?

⁵ Alexander von Humboldt, *Kosmos: Entwurf einer physischen Weltbeschreibung*, Bd. 2, Stuttgart, Augsburg, 1847, p. 65.

Naracijos išraiškos, kiek apskritai siekia mūsų kultūrinė atmintis, yra svarbiausias dalykas patyrimo organizavimui, transformavimui ir komunikavimui. Naratyvusis patyrimas yra ne tik esminė mūsų sukaupto praeities patyrimo dalis, mes ir patys matome save mūsų gyvenimo aplinkoje, neatsiejamoje nuo istorijos; mes esame, kaip sako fenomenologas Schappas, „įvelti į istoriją“. Mes pažįstame pasaulį, deleguodami savo patyrimą į istorines galimybes. Kasdieniniam patyrimui pirmiausia yra svarbu tai, kas įsirikiuoja į istoriją ir kartu reikšmingai apibūdina tam tikrą laikotarpį. O į istoriją, savo ruožtu, įsirikiuoja tai, kas mūsų patyrimui pasirodo „itin aktualu“. Pabandykime rekonstruoti šį kasdienės istorijos kūrimosi procesą. Kaip įvykis gali virsti istorija? Įvykio transformacija vyksta atrankos būdu. Įvykio momentai yra išskiriami iš jų tampraus sinchroninio ir diachroninio santykio su viso pasaulio įvykių tėkme, ir sukuriamas naujas diachroninis jų santykis ir, beje, – ryškus diachroninis santykis, kuris turi pradžią ir pabaigą ir kuriame kiekvienas įvykio momentas pradžios ir pabaigos atžvilgiu randa sau vietą. Elementarus įvykio išskyrimas iš jo plataus sinchroninio ir diachroninio konteksto reikalauja sukurti naują konstruktyvų ryšį, kuris pakeistų ankstesnę realų santykį. Esmingiausias naujo ryšio požymis yra tai, kad jame „natūralioji“ diachronija tampa jau ne paprasta seka, o dvigubai orientuota diachronija, kuri sieja ne tik pradžią su pabaiga, bet ir pabaigą su pradžia. Toks grįžtamasis ryšys yra perteikiamas conceptualiai. Naratyvi istorijos struktūra sujungia pradžią ir pabaigą ne tik kaip faktinį vyksmą, bet ir kaip conceptualią konfigūraciją. Mat istorija, tokia kaip mes ją suprantame, gimsta tik tada, kai kalbame apie kasdieninę istoriją, kur pradžia ir pabaiga yra ne tik paprasta duotybė, bet kai šis ryšys yra „itin aktualus“. Aktualus jis yra tada, kai įžvelgiame pagrindą, leidžiantį išskirti tam tikrus momentus iš universalių diachroninių ir sinchroninių ryšių. Tačiau istorijos aktualumo kriterijai, leidžiantys tuos dalykus išskirti ir apibrėžti, atsiranda iš naracijos pradžios ir pabaigos diferenciacijos ir tam tikros conceptualios opozicijos, kuri šioje diferencijoje tampa duotybe⁶. Jeigu naracijos pradžios ir

⁶ Plg.: Karlheinz Stierle, „Geschehen, Geschichte, Text der Geschichte“, in: Idem, *Text als Handlung: Perspektiven einer systematischen Literaturwissenschaft*, München: Fink, 1975, taip pat: „Die Struktur narrativer Texte: Am Beispiel von J.P. Hebels Kalendergeschichte „Unverhofftes Wiedersehen““, in: *Funk-Kolleg Literatur*, herausgegeben von Helmut Brackert und Eberhard Lämmert, Bd. 1, Frankfurt am Main, 1972.

pabaigos ryšys sukuria naratyvią ašį, kurios reikia, kad naracija įgytų savo identitetą, tai konceptuali diferencija tarp abiejų šitos ašies pusių yra pirmutine būtina naratyvaus sąryšio sąlyga. Susidarius naratyviajai ašiai, kiekvienas šioje ašyje atsiradęs įvykio momentas gali įgyti vienprasmę reikšmę. Toks įvykio momentas yra išpraustas į naratyvųjų pradžios ir pabaigos ryšį, todėl jo reikšmė yra vienaprasmė. Begalinės daugybės galimų istorijų skerspjuvyje atsiranda istorijos momentas, kurio reikšmę nusako istoriškai imanentinė jo vieta tarp pradžios ir pabaigos. Taigi ir pačią istoriją galima interpretuoti kaip principą, atskleidžiantį visų istorijoje integruotų momentų reikšmę.

Tačiau iki šiol pavaizduotas įvykio perėjimas į istoriją yra naracinės išraiškos supratimui per daug paprasta konstrukcija. Juk įvykių pasaulis, kuris formuoja istoriją, yra kartu ir veiksmo pasaulis, kuriame intensijos būna įgyvendinamos arba lieka neįgyvendintos, jos sutampa arba prieštarauja viena kitai. Įvykių pasaulis kaip savęs realizavimo ir išnykimo dimensija yra pajungtas veiksmo pasauliui, o kartu – ir iš anksto projektuojamų istorijų pasauliui. Tokiu būdu istoriją kuriantys įvykio momentai ne tik įbūtina pačios istorijos sąryšius, bet kartu įgauna savo subjektyvią prasmę intensiniame veiksmo fokuse. Svarbi sąlyga, nulemianti tam tikro turinio istorijos identitetą, yra tai, kad ji yra intensiniame taške ir tokiu būdu pajungiama veikiantiems subjektams, kurie ir tegali naracijos ašį paversti naracijos identiškumo ašimi. Vis dėlto intensinis taškas negali savaime determinuoti istorijos. Intensinio taško ir istorijos diferencija kaip tik ir yra esminis pačios istorijos momentas. Taigi, jeigu istorija, viena vertus, yra intensiniame taške, tai, kita vertus, ji yra atvira žvilgsniui į išorę, kurio dėka intensinis taškas ir istorija savo vyksmu gali susijungti. Istorija atsiskleidžia perspektyvoje, kuri iš esmės leidžia apžvelgti pradžią ir pabaigą ir suvokti jų santykį. Šio suvokimo taškas yra pasakotojo vieta, o kartu ir vieta to, kas per pasakotoją tampa tos istorijos suvokimo dalyviu.

Požiūris, kuriame realizuojasi istorijos pradžia ir pabaiga bei jų ryšys, nėra vienintelė pačios istorijos funkcija. Istorija pasireiškia tam tikru požiūrių konkretumu, kurie praauga konkrečią istoriją ir sukuria prielaidą kitų istorijų suvokimui. Istorijos sukuria prielaidas požiūrių išraiškoms atsirasti ir, savo ruožtu, pačios tampa prielaidomis. Tokiu būdu realūs pasaulio įvykių ryšiai per požiūrių išraišką yra suvokiami kaip istorijos, o patys požiūriai istorijose yra konkretizuojami. Požiūrių išraiškos yra įgyto patyrimo rezultatai, o kartu ir sąlyga, kad patyrimas

apskritai susiformuotų. Savo visuotinumu požiūriai prilygsta mokslinei teorijai, tačiau neturi sutartinės reikšmės. Juos negalima išreikšti jokiomis formulėmis, jie nepasiduoda jokiems bandymams vienareikšmiškai apibrėžti juos kaip naracines išraiškas. Pavyzdžiui, požiūris gali turėti ryškia aiškinamąją funkciją, tačiau neprivalo tuo apsiriboti. Jeigu norėtume apibrėžti jo funkciją, tai labai apibendrintai galėtume pavadinti prezentacijos funkcija.

Tai, kad istorija pasireiškia kaip naratyvaus požiūrio išraiška, reiškia, kad istorijos naratyvioji struktūra susilieja su naratyviąja perspektyva, kuri sujungia tam tikrą išskirtą istoriją su neapibrėžiamu jos pasaulį sąlygojančiu kontekstu. Tai, ką matome naratyvaus požiūrio išraiškos horizonte, yra iš esmės padalinta į pirmąjį ir antrąjį planą. Kiekviena istorija įgauna prasmę per savo pačios konceptualią organizaciją ir kartu per tuos momentus, kurie išeina už naracijos ribų. Naratyvioji išraiška kaip patyrimo išraiškos forma iš esmės yra nulemta šito perspektyvinio gilumo ir jame atsirandančio relevancijos profilio. Besikeičiančių dėmesio galimybių istorijos duotybei vaizdas, atsiveriantis šioje perspektyvoje, iškelia naracijos problemą, būtent, kaip išreikšti pasakojimo perspektyvą ir išnaudoti tas distancijas, kurias sukuria patys žodžiai su juos žyminčiais akcentais. Naracinis lankstumas yra ne tik pirmojo ir antrojo plano klausimas. Jis taip pat iškyla ir naracijos plėtotės atveju bei pasirodo jos kaitos ir pastovumo žaisme. Tikroji naracinė išraiška turi nepaleisti iš akių abiejų dalykų: nei to, kas išlieka pastovu, nei to, kas pastovumo fone pasireiškia kaip kintama ir nauja. Būtent todėl, kad naracija niekada negali būti vien tik pokyčių pavaizdavimas, o visuomet atspindi būsenos, situacijos ir įvykio ryšį, taigi būtent todėl ir galima tai, kas pastovu, apibrėžti kaip foninį vaizdavimo objektą. Kiekvienoje istorijoje yra antrojo plano naracija, kuri apmąsto tai, kas yra pastovu, ir nuosekliai praturtina tą pastovumą naujomis detalėmis; taip sukuriamas ryšys, kuris, nors tik atsitiktinai tematizuotas, tačiau gali būti reikšminga naracijos intensija. Tokiu būdu žiūrint iš pirmojo ir antrojo plano perspektyvos, o taip pat iš būsenos, situacijos ir įvykio perspektyvos pirminė naratyvioji konfigūracija tampa istorine anapusine dimensija.

Naratyvioji struktūra suyra ne tik kaitaliojantis pirmajam planui su antruoju ar pastovumo bei kitimo žaisme. Naracijos uždaramą laužo ir tai, kad konceptualiai pagrįsta naratyviosios struktūros reliacija tampa kontingencijos momentais. Atsiradus kontingencijai atsiveria pasaulio istorijos senaties horizontas, kuriame pati naratyvioji organizacija

turi išlikti insuliari. Kiekvienoje istorijoje yra dvi tendencijos. Vienos iš jų esmė ta, kad istorija paklūsta savo pačios konceptualiai struktūrai, tai yra instancijai, kurią Haydenas White'as taikliai pavadino žodžiu „emplotment“⁷. Emplotmentas yra konceptualios struktūros ir įvykio momento sintezė istorinėje plotmėje. Tuo tarpu antroji tendencija (kuri daugiau ar mažiau pastebima kiekvienoje istorijoje) yra priešinga pirmajai, būtent, tai yra istorijos tendencija laužyti savo pačios struktūrą ir atsiverti neapėpimai pasaulio įvairovei. Tai iš esmės nulemia naracijos charakterį ir jos patyrimo turinį, nes pašalinama naratyviojo teksto įtampa tarp naratyviosios struktūros ir kontingencijos. Kaip tik todėl, kad istorija yra kur kas daugiau negu jos pačios struktūros funkcija, kad neišvengiamai prauga šią struktūrą, ji ir gali tapti patyrimo išraiškos instrumentu, nes patyrimas nebūna galutinis ir išbaigtas žinojimas, jis nepaliamajai auga, formuojamas paskirų patyrimo momentų. Būtent todėl ji, istorija, gali įtakoti individualų klausytojo ar skaitytojo patyrimą. Naratyvusis ryšys niekada nėra grynai laiko ryšys, t.y. nėra paprasčiausia seka „o po to, o po to, o po to“; jis yra relevacijos ryšys ir visada susietas su tuo požiūriu, kuris atsiranda iš patyrimo ir apeliuoja į patyrimą. Kiekvienas naratyvusis žanras turi savo požiūrio formas, kuriomis įprasminamas patyrimas. Naratyviusius žanrus galima suvokti kaip tokių požiūrio formų, kurios turi aiškią vietą gyvenimiškajame patyrimo, apibrėžimą. Ir jeigu tokių požiūrių formų pragmatinis tikslas yra atrinkti patirtąją tikrovę ir taip padaryti ją pažinią, tai naratyviosios požiūrio formos tik tada gauna pregnantinę išraišką, kai jos perkeliama į diskursą, t.y. joms suteikiamas diskursinis konceptualumas. Tik tai istorijai tapus diskursu pasaulio ir gyvenimo suvokimas bei jame implikuotos relevantinės struktūros gali būti eksplikuotos. Relevantinė figūra diskurse įgyja vienareikšmiškumą, nes tik čia ji tampa tvirta naratyvia konfigūracija ir jos konceptai gali būti eksplikuoti arba tapti eksplikuotų konceptų implikacijomis. Tik tada požiūrio formomis susietas patyrimas tampa komunikatyvus ir tokiu būdu gali pats tapti patyrimo objektu. Kartu atsiveria galimybė istorijos objektyvacijai tapti postūmiu vis naujoms objektyvacijoms, kurios toliau turtina istorijos relevantinę struktūrą. Kaip tik tai Benjaminas laiko iš lūpų į lūpas perduodamu pa-

⁷ Hayden White, *Metahistory: The historical imagination in nineteenth-century Europe*, Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1973, p. 7 ir toliau. Prie White'ą dar grįšime ir kitoje vietoje.

sakojimu nesusvetimėjusio ikipramoninio pasaulio komunikacijos patyrimo lauke, būtent, kad istorija turi galimybę įgyti savo gyvenimą, patirti vis naujas išraiškos formas ir kad tokiu būdu jos naracijos erdvė gali būti atskleidžiama vis tiksliau ir išsamiau.

Ikišioliniais svarstymais apie naracijos išraišką siekėme suprasti ją pačią, nepriklausomai nuo konkretaus fikcinio arba pragmatinio naracijos charakterio. Toliau kelsime klausimą apie ypatingas fikcinės ir pragmatinės naracijos formų prielaidas, vėliau pereisime prie jų santykio problemos.

III

Romanai, novelės, apsakymai, pasakėčios yra naracijos fikcinės formos. Atskirais atvejais šių formų fikcinis pobūdis gali žymiai skirtis. Vienos fikcijos turi itin akivaizdų fikcinį pobūdį, o kitų tariamybė ar net tikrybė nelengvai leidžia atskirti jas nuo nefikcinės naracijos. Taigi fikcija nereiškia, kad visi jos momentai turi būti fiktyvūs; tai tik apibrėžia žaidimo taisykles ir nurodo, kad reikia atsižvelgti į fiktyvumo galimybę ir kad tokiu atveju nepakanka gilesnio „tikrosios esmės“ pažinimo. Fikcija, nepriklausomai nuo jos momentų realaus turinio, iš principo yra prielaida. Tai reiškia, kad fakto vaizdavimas yra pasakojimo funkcija, ir faktas, be abejo, yra pirmesnis už pasakojimą. Net ir tada, kai fikcija, neperžengdama savo žaidimo taisyklių, labiausiai priartėja prie tikrovės, ji atskirais atvejais visada turi galimybę taip pateikti veiksmą, kad jame atsispindėtų vaizdavimo koncepcijos nuoseklumas. Fikcija vaizduojamųjų dalykų atžvilgiu visada yra nepatikima. Istorinių romanų skaitytojas žino, kokia kyla pagunda tai, kas pavaizduota, priimti kaip realybę ir nesivarginti naratyviais apmąstymais. Fikcija yra susieta su konsistencijos laukimu, kylančiu iš jos pačios; kita vertus, ji, neturėdama tiesioginio pragmatinio tikslo, yra itin veikiamą tam tikros pradinės sąlygos. Fikcijoje viskas turi būti reikšminga, nes juk viskas galėtų būti ir kitaip. Kiekviena fikcija kartu turi ir reikšmingų savo relevancijos prielaidų, kurias pirmiausiai perima skaitytojas. Fikcijos literatūrinė kokybė išryškėja tik aukštesniu lygmeniu: ji priklauso nuo šiame žaidime veikiančių relevancijų relevancijos. Nefikcionalus naratyvus tekstas, viena vertus, siekia perteikti vaizduojamus faktus ir, kita vertus, atskleisti svarbiausius kriterijus, o fikcija yra susieta tik su savo pačios relevancijos sąlygomis, kurioms esant atsiskleidžia imanentinė kūrinio poetika. Tokiu būdu kiekvienas fiktyvus kūrinys turi teorinį statusą,

kadangi jo pirminė funkcija yra ne tikrovės, o poetikos suvokimas. Tačiau kitu atžvilgiu galima pasakyti, kad fikcija turi teorinį statusą. Ji yra ne kas kita, kaip patyrimo konceptų realizavimas, būtent, idealus šitų konceptų ekvivalentas. Fikcija yra visuomet konceptuali ir kartu suprantama kaip galima iliuzija. Būtent ši dvejopo skaitymo galimybė leidžia susieti tariamą iliuziją su konceptualia patyrimo schema, kurioji ji pati ištirpsta. Skaitant fikciją išsiprasmina tik tada, kai žvilgsnis nuo referencinės iliuzijos per požiūrio formas, kuriomis ji reiškiasi, atsigręžia į pačius konceptus kaip galimo patyrimo schemas. Fikcijoje organizuojami patyrimo schemų ekvivalentai. Tuo pačiu požiūrių formos, kuriose susikuria patyrimo ekvivalentai, tampa tikrąja tema. Fikcija leidžia pažinti paties patyrimo požiūrio formas. Kaip tik čia ir slypi viena iš jos esminių pragmatinių funkcijų. Ji gali vienu metu pavaizduoti perimtas ir stabilizuotas požiūrio formas, jas ironiškai sugriauti, tačiau ji gali sukurti ir naujas požiūrio formas, kurios dar nelaikomos gyvenimiškai pragmatiškomis. Fikcijos tikslas turi būti išsemti savo pačios galimybes, o tai reiškia atskleisti požiūrio formų gausą ir pregnanciją, ko negalima būtų padaryti nefikcinėje sferoje. Tokiu būdu ji sukuria kasdieninio gyvenimo praktikai antrojo plano vaizdinius, kurie gali patvirtinti kasdienybės relevancijos figūras, o taip pat jas išplėsti ir siekti toliau ir tokiu būdu praturtinti skaitytojo patyrimo įgūdžius. Kai skaitytojas būna suvokęs fikciją kaip prasmingą, apčiuopiamą, tačiau dar neįgyvendintą patyrimo konfiguraciją, tada jis pradeda suvokti ir savo paties sugebėjimą įgyti kompleksiską patyrimą. Vienas svarbiausių fikcinės literatūros uždavinių yra „grynai“ pavaizduoti galimų patyrimų požiūrių formas, užpildant jas požiūrių ekvivalentais, kurie savo ruožtu idealiai įprasmina pačią požiūrio formą.

Kadangi fikcija negali pereiti į savo referenciją, tai negali joje ir baigtis. Ji iš principo lieka neužbaigta ir osciluoja tarp referentiškumo ir konceptualumo. Jeigu fikciją laikysime nepažintina iš vidaus, o traktuosime tik išoriškai, iš gyvenimiškosios perspektyvos, tai atsiskleis jos niekaip neįveikiama distancija, arba, tiksliau sakant, specifinė fikcijos savybė kurti horizontus, būtent, kaip konfiguraciją, leidžiančią susivokti asmeninio gyvenimo patyrimo praktikoje ir vedančią prie naratyvios patyrimo išraiškos⁸.

⁸ Čia formuluojamą fikcijos sąvoką plg. su: Karlheinz Stierle, „Was heißt Rezeption bei fiktionalen Texten?“, in: *Poetica*, 1975, [Bd.] 7.

Istorijos rašymo objektas yra istorija, arba konkrečiau, žinios apie ją. Žinojimas turi referentiškumo santykį ir tuo iš esmės skiriasi nuo naratyviosios fikcijos, kurios turinys fenomenologijos požiūriu yra pats patyrimas, nesusietas su kokia nors konkrečia to patyrimo inspiracija. Patyrimo galimybės čia nepriklauso nuo konkrečių santykių, jos pačios yra refleksyvaus patyrimo ir refleksyvaus pasitenkinimo objektas. Nors istorijos rašymu siekiama istorinio pažinimo, vien tik tuo nėra apsiribojama. Kadangi istoriografija taip pat yra tam tikra naracijos išraiška, tai ir ji priklauso nuo patyrimo požiūrio formų. Istoriografijoje žinojimas susipina su patyrimu. Jų santykis yra tikroji istoriografijos vaizdavimo problema. Paprastai istoriografijos santykis su jos objektu nėra tiesioginis ir besąlygiškas. Tarp paties fakto ir jo istoriografinio įprasminimo dažniausiai glūdi tarpinės instancijos – praeities istorijos, kurios sugeria praeitį, ją paaiškina ir naratyviosios išraiškos atžvilgiu suformuoja supaprastintą kryptingą požiūrį. Istorinio žinojimo ir naratyvaus patyrimo ryšio atsiradimas visada yra naujas kvietimas kritiškai vertinti žinojimą. Istorikas ieško „istorijos“, peržvelgdamas eilę faktų, tačiau kai jis juos išskiria ir praturtina naujomis žiniomis, jam vėl iškyla naratyviosios konfigūracijos uždavinys, o ši istorija vėl virsta *tiesiog* istorija. Tokiu būdu istoriko kūrinys tampa besitęsiančios atviros istorijos perteikimo momentu, o kartu ir istoriografijos „diskurso“ momentu. Taigi istorija kaip istoriografijos dalis yra ir naratyvi vienovė, ir naratyvių elementų, kuriuos galima nuolat iš naujo organizuoti, įvairovė. Tuo istoriografija reikšmingai skiriasi nuo visų kitų naracijos išraiškų, o esmingiausia yra tai, kad istoriografijos kontekste kiekviena istorija yra spragos užpildymas ir savo prasmę įgyja tik suvokus istorijos visumą iki istoriografinio pasakojimo akto dabarties momento. Požiūrio išraiška, kurios dėka užpildoma ši spraga, čia tampa vientisu tekstu ne tik iš žvelgiant iš pirmojo ir antrojo plano perspektyvos, bet kartu ir ankstesnio ir vėlesnio laiko atžvilgiu (be to, čia reikia atsižvelgti ir į paties skaitytojo vėlesnįjį laiką, kaip būtiną jo suvokimo perspektyvai).

Faktas istorikui yra pirminė duotybė. Istorinėje erdvėje jis atsiskleidžia įvairiopai: viena vertus, faktas jau yra patekęs į pateikiamų ryšių kontekstą, kita vertus, jis būna dar nesuvoktas ir neperteiktas, nebylus ir dar turi būti prakalbintas. Kiekvienas istorinis faktas, kad ir kur, kad ir koku ryškumu būtų išlikęs, turi galimybę prabilti, rasti savo kelią į

istorijos archyvą, o ten gali tikėtis būti istoriko diskursu įlietas į istoriją. Archyvas yra ta istorinio žinojimo vieta, kur žinojimas paverčiamas atskiru istoriniu faktu, čia apdorojamas ir saugomas. Tačiau archyvo tvarka yra nediskursinė. Bet būtent dėl galimybės archyvuoti praeitį (o tai daryti padeda modernios techninės priemonės tokiu mastu, kokį anksčiau buvo sunku net įsivaizduoti) ir dėl vis paprastėjančių galimybių tiražuoti pačius dokumentus ir pateikti juos apyvartai radikaliai iškyla klausimas dėl istoriografijos, kaip naratyviosios patyrimo formavimo išraiškos, prasmės. Ar žinojimui iš viso reikalingas diskursas, ar nepakanka tik pačių faktų archyvavimo ir jų statistinio įvertinimo? O jeigu žinojimui būtų priskiriama diskurso forma, ar tada naratyvusis diskursas kaip „mokslinio“ vaizdavimo forma netaptų antraeilis? Deskriptyvusis ir sisteminis diskursai kaip žinojimo transformacijos formos suteikia žinojimui pavidalą, kurio jis pats savaime neturi. Šie diskursai padaro žinojimą nenutrūkstamu, nes atskiras žinojimas įsilieja į bendrąjį žinojimą, o skaitytojui tatau pavirsta aktualiū pažinimu. Tiktau įgavę diskursyvią organizacijos formą, žinojimas prabyła suprantamiausia kalba ir jau gali komunikuoti (nors tai nebėra taip paprasta, turint galvoje archyvuose sutvarkytų duomenų mechaninio multiplikavimo ir perteikimo modernias galimybes), tačiau dar svarbiau yra tai, kad žinojimas tik savo diskursyvioju pavidalu gali būti atpažįstamas kaip žinojimo santykis. Diskursyviai suformuotas žinojimas tampa aukštesnės organizacijos žinojimu ir kaip toks gali tapti pažinimu. Tokiu būdu diskursinė žinojimo išraiška yra pažinimo išraiška, arba, tiksliau, metodo išraiška. Būdas, kuriuo žinojimo diskursas organizuojamas kalbos išraiška, yra identiškąs jo metodui. Tai pasakytina ir apie deskriptyvųjį, ir apie sisteminį diskursą. Tačiau tada kyla klausimas dėl istorinio žinojimo, būtent, ar jis gali būti pakankamai suvokiamas deskriptyviu ir sisteminiu diskursu, ar jį galima papasakoti ir ar jis apskritai turi būti papasakotas. Ar šalia sinchroninės žinojimo organizacijos deskriptyvuoju diskursu, apimančiu visuomeninės būsenos struktūrinius ryšius, ir achroninės žinojimo organizacijos sisteminiame diskurse negalėtų egzistuoti ir diachroninė žinojimo organizacija naratyviajame diskurse? Jeigu tiesa laikytume tai, kad naratyvusis diskursas yra patyrimo, o ne žinojimo vieta, tada, atrodo, į klausimą turėtume atsakyti neigiamai. Tačiau iš tikrųjų tokia alternatyva nekyla. Istoriografijai yra savaiminga prielaida, kad žinojimas pats gali tapti patyrimu, o tai reiškia, jog jis gali būti integruotas į naratyvųjį diskursą, kuris žinojimą paverčia po-

žiūrių išraiškomis ir kartu suformuoja joms reikšmės kriterijų. Tik tokiu būdu istorinis žinojimas gali būti išreikštas istorijoje. Praeities žinojimas naratyviajame istoriografijos diskurse tampa savo praeities patyrimu. Tai reiškia, kad pats žinojimas negali būti nei peržengtas, nei aplenkta. Aplenkta negali būti dėl tos priežasties, kad sužinotų faktų įvairovė negali būti apskritai susieta su naratyviaja figūra, o naracijos požiūriu pati faktų įvairovė priklauso nuo jos pasirinkimo kriterijų; peržengtas negali būti todėl, kad istorinis žinojimas pats negali sukurti naratyviosios figūros, o turi būti susietas su temporalaus patyrimo požiūrių išraiškomis. Istoriografas žinojimą paverčia patyrimo momentu. Tai sukuria prielaidą susieti patyrimą su praeitimi ir galimybę susidaryti istorinį požiūrį, o kartu suteikia galią vertinimui, kuris reikalingas norint praeities fenomenus įprasminginti šiuolaikine patyrimo schemų, kurios savo ruožtu prisotintos istorijos, kalba. Vertinant kokį nors istorinį sąryšį, naratyviojoje išraiškoje atsiveria galimybė susieti neišsemiamas diferencijavimo galimybes ir apskritai galimybė diferencijuoti. Istorijos traktavimo praktika, istorinių ryšių suvokimo patikimumas yra prielaida naratyviai organizuoti istorinį patyrimą, o šis, savo ruožtu, leidžia praeitį paversti skaitytojo patyrimu. Naracinė išraiška su savo pirmojo ir antrojo plano perspektyva, su savo sinchroniniais ir diachroniniais būsenos, situacijos ir įvykių ryšiais yra toji išraiška, kuri istorinę erdvę gali paversti savo patyrimo erdve. Tačiau istorijos patyrimo erdvėje tampa suvokiama ne tik pati naratyvioji diachronija, bet kartu ir tai, kas išeina už jos ribų ir leidžia atverti horizontą kitoms diachronijoms. Patyrimas yra santykis tarp žinojimo ir subjektyvaus praktinio to žinojimo įsisavinimo, kuris negali būti teoretizuojamas. Todėl nelieka ir naratyviosios išraiškos kaip šio patyrimo organizacijos formos, ji nebėra konkrečiai realizuojama teorijoje. Teorijai yra prieinama tik imanentinė pačios naratyviosios išraiškos struktūra. Tačiau tai naracijos konkretumo požiūriu yra tik bendroji sąlyga, kuri turi būti konkretizuota požiūrių išraiškose ir požiūriuose. Nėra tokio istorijos rašymo metodo, kurį būtų galima dedukuoti iš kokios nors teorijos. O tai reiškia, kad istoriografijos prielaida yra ne tik žinojimas ir metodas, bet ir sugebėjimas, kurį galima pavadinti istoriniu *sensus communis*, – būtent, sugebėjimas susieti dar nepažintas praeities gyvenimo tikrovės sferas. Istoriografija visada yra naujų reiškinių sąsaja. Jeigu ji yra temiška centruota į naratyvųjį vyksmą, tai jis suvokiamas kaip diachroninis pjūvis, kurio paviršiuje galima atpažinti ir ne naratyviai organizuotus istorinės tikrovės sluoksnius.

Istoriografija neturi savo vieningo objekto, taip pat ji neturi ir homogeniškų formų perteikti patyrimą ir žinojimą. Ji neturi nieko, kas apibendrinta arba kas jos praeityje leistų rasti šiuolaikinių pėdsakų ir kas negalėtų būti istorijos rašymo objektu. Istorikas disponuoja iš tiesų didele erdve – galima sakyti, jis disponuoja visa tikrove jos praeities aspektu⁹. Tačiau šią erdvę galima padalinti atsižvelgiant į istoriografinio siužeto ir istoriografinių aktantų kompleksiskumą. Istoriografijos išraiška, kurioje paprasčiausiai ir išsamiausiai atskleidžia istoriografinę užduotis, yra biografija. Atskiras gyvenimas su savo lemtingais lūžiais ir permainomis, savo dramatiškais ir laipsniškais pokyčiais ir pagaliau savo santykiu su plačiais visaapimančios istorinės tėkmės sąryšiais iškelia istoriografui uždavinį ir sukuria prielaidą prasmingai sujungti žinojimą ir patyrimą su menu. Ši paprasta istoriografijos išraiška, kuri realizuodamasi gali atverti didžiulį kompleksiskumą, bene aiškiausiai leidžia įžvelgti principinį literatūros ir istoriografijos artumą. Trys pagrindinės naracijos kategorijos – būseną, situacija ir įvykis – čia atpažįstamos kaip būdingas sinchroninio ir diachroninio santykio modelis. Kartu toje paprastoje išraiškoje atsiveria galimybė šiuos tris konceptus dviejopai įtraukti į temos-horizonto reliaciją: temos požiūriu ši išraiška gali atspindėti lėtai besikeičiančią gyvenimo būseną, o iš perspektyvos – situacijas ir įvykius, tačiau, kita vertus, temišškai gali būti parodomi vieno gyvenimo reikšmingiausi dramatiniai momentai, o perspektyviškai per situacijas atskleidžiama būseną, lėtai besikeičiantis pasaulis. Biografija yra modelis, tinkantis pavaizduoti vis platesnius gyvenimiškus ryšius ir vis kompleksiškesnius subjektus, pradedant šeimos ir baigiant tautos istorija. Be abejonės, vertėtų šiame kontekste patyrinti, kaip paprastesnės naratyvios formos gali tapti metaforinėmis kompleksinių naratyvių požiūrių išraiškomis¹⁰.

Jeigu biografijos objektas aprėpia vieno atskiro gyvenimo esminių įvykių ryšius, per kuriuos nuosekliai atskleidžiamas gyvenimas, tai šiai – naratyviajai – formai gali būti priešpastatoma kita, kurią literatūros srityje labiausiai atitiktų drama arba novelė ir kurią galėtume

⁹ Kad šitos erdvės neribotas išplėtimas istoriografijai kaip mokslui nėra būtinais reikalingas, neseniai aiškiai parodė Paul Veyne savo knygoje *Comment on écrit l'histoire: Essai d'épistémologie*, Paris: Éditions du Seuil, 1971. Čia jis sąmojingai ir iš esmės polemizuoja su *École* kronikomis ir socialinės istorijos iliuzijomis.

¹⁰ Plg. ypač tai, kaip H. White'as jau minėtame veikalė taiko S. Peppero *root metaphors* teoriją (Stephen Coburn Pepper, *World hypothesis*, London, 1942).

apibūdinti J.G. Droyseno žodžiais – „katastrofiškos“ istorijos rašymas¹¹. „Katastrofiškoje“ istorijoje išryškunami veikliausi plačių istorinių ryšių momentai, ir čia jie tampa istorijos objektu. Tačiau biografija yra orientuota į naratyvią visumą, o „katastrofiškos“ istorijos rašymui būdingas „metonimiškas“ vaizdavimo principas yra nepilnumas ir iš anksto numatytas ryšys. Iškeliamojo momento įvykis čia tampa naracijos subjektu, kuris kaip toks nebegali būti lyginamas su kolektyviais realiais subjektais. Pagaliau dar abstraktesnis istorijos rašyme yra atskirų istorinių laikotarpių subjektas. Čia istorinės tėkmės visuma nebėra horizontas vienam pasirinktam istorijos subjektui pavaizduoti, nes subjektas pats tampa tema. O tai reiškia, kad jis turi būti išskaidytas ir traktuojamas kaip atskiras, ir tik tada gali apskritai tapti patyrimo objektu. Kai vieno istorinio laikotarpio visuma tampa istorijos rašymo objektu, laikas tampa laikotarpiu. Apibrėžta istorijos atkarpa suvokiama deskriptyviai. Tačiau fiktyviai apribojus laiką, vyksta ir atvirkštinis procesas, kai vaizdavimas vėl peržengia laiko ribas. Istorinis laikotarpių suvokimas taip pat kuria prielaidą diachronijos dominavimui sinchronijos atžvilgiu, o kartu ir naracijai, kuri leidžia patirti istorijos vyksmą.

Iš esmės kitame lygmenyje (lyginant su dar įmanomais aprėpti kolektyviniais subjektais) yra tokie abstraktūs subjektai kaip „demokratija“, „technika“, „knygų spausdinimas“, „filosofija“ ir kt., taip pat galintys tapti istoriografinio vaizdavimo subjektais. Jie panašėja į istorines alegorijas, subjektais virtusiomis žinojimo ar praktikos patyrimo schemomis, kurios gali būti suvokiamos kvazinaracijos lygmenyje. Nėra nė vienos tokio pobūdžio schemos, kuri negalėtų tapti istorijos subjektu¹². Kaip tik tokia patyrimo, žinojimo arba praktikos schemų istoriografija siejasi su požiūrio išraiškoms, kurios paaimamos iš elementarių istorinio požiūrio formų ir metaforiškai išreiškiamos. Tokių „specialiųjų istorijų“

¹¹ Johann Gustav Droysen, *Historik: Vorlesungen über Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte*, herausgegeben von Rudolf Hübner, Nachdruck der 7. Auflage, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974, p. 295.

¹² Puikų istorinės alegorijos pavyzdį galime rasti Fernando Braudelio rašinyje *La longue durée*, in: Idem, *Écrits sur l'histoire*, Paris: Flammarion, 1969, p. 49: „Be to, ekonominė ir socialinė konjunktūra šių dviejų personažų neturėtų priversti išleisti iš akių kitų aktorių, kurių judėjimą bus sunku, o gal ir visai neįmanoma apibūdinti. Mokslas, technika, politinės institucijos, mentaliniai įrankiai, civilizacijos (pasinaudojant šiuo patogiu žodžiu) taip pat turi savo gyvenimo, augimo ritmą, ir naujoji konjunktūrinė istorija bus gerai sutvarkyta tik tuo atveju, kai bus surinktas visas orkestras“ (iš prancūzų k. išvertė Balys Narbutas).

istoriografija gali būti visiškai pajungta patyrimo, žinojimo ar praktikos sričiai ir tuo pačiu gali jai pačiai priklausyti; tada istorijos rašytojo kompetencijos reikšminga prielaida yra dalykinė kompetencija. Kita vertus, minėtoji istoriografija gali atverti kurios nors srities istorinės kaitos imanenciją besikeičiančių tikrovės ryšių požiūriu, kai abstraktus subjektas tuose ryšiuose turi savo realią vietą. Pirmiau paminėtoji ir yra, tiesą sakant, toji istorija, kurią turi atskleisti istoriografas, tuo tarpu ši imanentinė istorija lieka būtinas momentas toje specialioje srityje, kuriai ji ir priklauso. Tai pasakytina ypač apie mokslo ir istorijos santykį. Kiekvienas mokslas jau pats savaime yra istorijos vagoje, o ta istorija esminga jam, nes vaizduoja šito mokslo pažinimo vystymąsi, kuris yra neatskiriamas nuo paties mokslo.

Specialiosios istorijos yra paradigma tos istorijos, kurią Fernandas Braudelis pavadino „histoire de longue durée“. Kokios nors tikrovės srities *longue durée* turi vieną, tik jai pačiai priklausančią, imanentiškai nuoseklią „istoriją“. Bet šita ilga, nepastebima istorija turi būti stilizuota, kad taptų akivaizdi ir pažini. Jeigu modernioji istoriografija iš tiesų atskleidžia šią sritį ir padaro išreiškiamą, tai šitai dar nereiškia, kad dėl to mažiau moksliško požiūrio vietoje atsiras „moksliška“ traktuotė. Tačiau vienas vaizdavimo būdas nesikerta su kitu. Kiekviena istoriografinė vaizdavimo forma gali tuo pačiu ir kitaip „susmulkinti“ savo naracijos laiką, kuris siejasi su istoriografinio aktanto, kaip jam skirtos istorinės erdvės, struktūra. Kiekvienas „naracinis susmulkinimas“ leidžia atsirasti kitiems reljefiniams dariniams, kitoms įžvalgoms, spragoms ir „niuansams“.

Tai, kad istorijos rašymas yra patyrimo išraiška, tiksliau, žinojimo patyrimo išraiška, o ne paties žinojimo išraiška, atsispindi ir jos kalboje. Tai yra *common sense* kalba, o ne sąvokų kalba, kuri atstovautų koki nors žinojimo lauką. Tačiau tai nelaiikytina „dar neišstobulintų“ sąvokų formavimo problema. Istoriografinių sąvokų išraiška yra praktiškai sureguliuotas, o ne kalbos vartojimo teorijos vienareikšmiškai nulemtas dalykas¹³. Jeigu literatūroje kalbinės patyrimo schemos yra susietos su

¹³ Apie istoriografijos kalbos problemą plg. ypač: Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, 2. Auflage, Tübingen: Mohr, 1965. Čia jis konkretizuoja Robino George'o Collingwoodo konceptą apie „history as re-enactment of past experience“ (*The idea of history*, Oxford: Clarendon press, 1946, p. 82–302) kaip iš laiko nuotolio traktuojamą kalbinę-hermeneutinę problemą, taip pat žr. K.-G. Faberio kritiškas pastabas dėl Gadamerio: Karl-Georg Faber, *Theorie der Geschichtswissenschaft*, 3. erweiterte Auflage, München: Beck, 1974, p. 147–149: *Zur Sprache der Historie*.

idealiais patyrimo ekvivalentais, leidžiančiais suvokti patyrimo schemas, tai ir istorijos rašymui reikalinga refleksijos dimensija. Tiesa, jos kalbos panaudojimas yra referentiškai determinuotas. Bet pačios referencijos pasirinkimas vyksta atsižvelgiant į konceptus, nuo kurių ji turi priklausyti. Tokiu būdu kiekvienas istorijos veikalas visada yra ir praktiškas panaudotinių konceptų apmąstymas. Patyrimas, kuris išreiškiamas per konceptus, savo ruožtu leidžia tuos konceptus patikrinti patyrimu. Toks yra literatūrinis istorijos rašymo būdas – reflektuoti savo pačios konceptus. Tokiu būdu, pavyzdžiui, demokratijos istorijoje yra kartu realizuojamas pasiūlymas adekvačiai naudoti pačią jos sąvoką. Istoriografija yra suvokiama per istoriją, kuri apima daugelį istorijų. Tokiu būdu ji sukuria santykį, kuris pats gali tapti tema specialiajai istorijai – istorinio patyrimo sąvokų istorijai.

V

Iki šiol išdėstyti svarstymai iškelia istorijos rašymo literatūriškumo problemą. Ar istorijos rašymo literatūriškumas nėra kas kita kaip klystkelis, vedantis nuo istorinės tiesos prie fikcijos kaip tikrosios literatūriškumo vietos? Literatūros pseudoreferencialumas, be abejonės, nesuderinamas su istorijos rašymo referencialumu. Tačiau literatūra tiek pat mažai atsiveria per savo pseudoreferencialumą, kiek ir istoriografija realizuojasi per savo referencialumą. Jeigu literatūros literatūriškumas iš esmės pasireiškia patyrimo dispozicijų organizavimu ir formavimu, tai istorijos rašymo literatūriškumas atsiskleidžia sugebėjimu įvairiopa suvokti begalinę preities erdvę.

Iki XIX a. vidurio buvo laikyta savaime suprantama ir beveik neginčytina tai, kad istoriografinio diskurso organizacija yra literatūrinė. Tačiau ši tvirta nuomonė pateko į krizę istoriniam romanui susiformavus į savitą istoriografinės literatūros paradigmą. Istoriografija kaip pozityvus mokslas atsiribojo nuo istorinio romano fikcinio literatūriškumo ir jo metodo dramatinizuoti bei kurti vaizdingas praeities evokacijas sugestyviai smulkiais detalėmis ir pradėjo ieškoti naujų ne naracinio vaizdavimo formų. Droyseno veikalas *Historik* buvo itin reikšmingas tuo momentu, kai pradėta abejoti literatūriškumo kriterijaus verte istorijos rašymui ir, būtent, todėl, kad tik jam vienam tiko istorinio romano paradigma. Droysenui pasakojamasis istorijos rašymas buvo tik viena iš daugelio galimybių pavaizduoti praeitį. „Aš manau, kad tik iš inercijos istorinis

vaizdavimas visada suprantamas vien kaip pasakojamasis“ (*Historik*, p. 273). Kuo siauresne prasme istorijos rašymas buvo suvokiamas kaip mokslas, tuo mažiau dėmesio sulaukdavo literatūriškumo problema, t.y. istorijos rašymo naratyvumo problema. Naujieji teoriniai istoriniai apmąstymai jau beveik visiškai atsiribojo nuo vaizdavimo problemos. Taigi vaizdavimo problematika atrodo tarsi baltoji istoriografijos dėmė. Prie istoriografinės naracijos problemos išstūmimo prisidėjo ir Naujaisiais laikais išsirutulijusi literatūros mokslo pasakojimo teorija, kuri jau neapsiribojo literatūrinės naracijos sfera.

Į skirtumą tarp „tik aprašančio“ ir „pragmatinio“ istorijos rašymo būdo jau seniai atkreipė dėmesį J.J. Engelis reikšmingoje pasakojimo teorijoje, kurią jis išvystė savo tyrinėjime *Über Handlung, Gespräch und Erzählung* (1774)¹⁴. Aprašančioji istorija tik surikuoja žinias pagal koegzistencijos ir sukcesijos principus, o pragmatiškoji – istorines duotybes paverčia sąryšingo, išeinančio už atskirumo ribų dinamiško naratyvaus veiksmo momentais. Šis elementarus požiūris siekia išryškinti skirtumą tarp žinojimo arba aprašymo diskurso ir naracinio diskurso, kuriame žinojimas virsta naracinio požiūrio momentu, susiejančiu praeities patyrimą ir tokiu būdu atskleidžiančiu jį skaitytojui. Istorigrafijos objektas yra ne pats begalinis preities laukas, bet jo pavaizdavimas. Taigi negali būti tokios kanoniškos istorijos rašymo formos, kokia yra patyrimo forma. Rašant istoriją tenka kas kartą iš naujo spręsti vaizdavimo problemą, kurios esmė – žinojimui suteikti naracinę formą, savojo laiko figūrą, sąlygojamą naratyvios požiūrio formos. Istorikas ne tik eksponuoja istorinį žinojimą, bet ir tuo pat metu jį užgožia, pajungdamas naratyviajai sąrangai, kurioje kiekviena atskirybė naratyvaus vyksmo tarp pradžios ir pabaigos požiūriu turi savo vietą. Istorijos savybė, kad ji prasideda ir baigiasi tam tikru momentu, iš esmės reiškia paties žinojimo ribų plėtojimą, nes tai vyksta ne savaimė atvirame žinojimo horizonte, tačiau veikiant konkrečiam diskursyviai sutvarkytos istorijos funkcionalumui ir liekiant tarp dviejų polių – naratyvaus „anksčiau“ ir naratyvaus „vėliau“. Šiuo atveju diferencija yra ne tik temporalinė, bet kartu ir konceptuali. Georgas Simmelis, kuriam esame dėkingi už esminį požiūrį į istorijos vaizdavimo procesą, konceptuališkai ir gryno temporalizmo netekusiai naracinio diskurso dimensijai sura-

¹⁴ Johann Jacob Engel, *Schriften*, Bd. 4: *Fragmente über Handlung, Gespräch und Erzählung*, Berlin: Mylius, 1802 (fotomech. atspaudas: Frankfurt am Main: Athenäum, 1971), p. 114-116.

do taiklų apibūdinimą – „idealią liniją“¹⁵. Tačiau ji yra ne tik priešingus naratyvinius konceptus siejanti gija; ji vystosi, lemiamą tos požiūrio išraišką, kuri iš pat pradžių sugebėjo suteikti šiam vystymuisi vidinį turinį. Iki šiol dar nėra sukurta istorinių požiūrio išraiškų teorija, tačiau, atrodo, kad istorinių ryšių pregnancija priklauso nuo tam tikrų elementarių požiūrio formų, kaip, pavyzdžiui, pakilimas ir nuosmukis, tapsmas ir išnykimas, nuolatinis judėjimas, nenumatytas šuolis ir pan. Nuo tokių elementarių požiūrio išraiškų pagaliau priklauso ir naracinė relevancija, kuri akcentuoja istorijos tėkmę, nužymi pirmąjį ir antrąjį planą ir atskiria esminius dalykus nuo neesminių. Tačiau svarbiausios, atrodo, išlieka tokios elementarios požiūrio išraiškos, kurios pradžioje iš pažiūros naiviai realizuojasi elementarioje įvykių istorijoje, o savo orientuojančią jėgą išsaugo pereinant prie vis kompleksiškesnių ir abstraktesnių istorijos fiksavimo formų iki pat grynojo struktūrinio istorijos rašymo.

Padarius tokią prielaidą savarankiška problema tampa požiūrio išraiškų ir istorijos teorijos santykis. Istorijos teorijos, ypač kilusios iš socialinių mokslų teorijų, negali būti nuosekliai perkeliamos į naratyvią organizaciją. Kiekvieną teoriją būtų galima suvokti kaip apgalvotą klausimą. Tokiu būdu pati naracija galėtų tapti taip suvoktos teorijos atsakymu. Tačiau naracijos prigimtyje jau slypi sugebėjimas nuolat praaugti tą klausimą, kurio atsakymu galėtų būti pati. Ji visada yra kartu ir atsakymas į specialiai iškeltus ir teoriškai kontroliuojamus klausimus. Kaip tik todėl naracija atžvilgiu to, į ką yra nukreipta, yra ne tik informacija arba vienareikšmiškas atsakymas duoduoju klausimu, bet kartu ir skatiniškas iš naracijos duotųjų atsakymų iškelti klausimus ir taip įsisavinti su naratyvią figūrą susietą istorinį patyrimą. Kai Jörn Rūsenas pabrėžtinai konstatuoja, kad „istorija pasako daugiau, negu pati gali paaiškinti“¹⁶, tai reiškia, kad istorija negali būti tik grynas ankstesnės teorijos pritaikymas, o taip pat negali būti ir grynas žinojimo išsakyimas.

¹⁵ Georg Simmel, „Das Problem der historischen Zeit“, in: Idem, *Brücke und Tür: Essays der Philosophen zur Geschichte, Religion, Kunst und Gesellschaft*, im Verein mit Margarete Susman herausgegeben von Michael Landmann, Stuttgart: Koehler, 1957, p. 54. „Idealią liniją“ sukuria laikui nepavaldžią visumą. „Tokiu būdu laikas yra tik istorinių turinių tarpusavio reliacija, tuo tarpu istorijos visuma laikui nepaklūsta“ (p. 46).

¹⁶ Jörn Rūsen, „Über einige Beziehungen zwischen Ästhetik, Historik und Didaktik“, in: Idem, *Ästhetik und Geschichte: geschichtstheoretische Untersuchungen zum Begründungszusammenhang von Kunst, Gesellschaft und Wissenschaft*, Stuttgart: Metzler, 1976, p. 114: „Kol datuojami laikotarpiai būtini žmonijos praeities istorinei rekonstrukcijai, istorija papasakoja daugiau, negu gali pati paaiškinti“.

Simmelis, kuris su nepralenkiamu preciziškumu suvokė įvykio perėjimą į istoriją ir šio perėjimo problemas, iš principaliai neišsprendžiamos istorinės raiškos problemos padarė išvadą, kad tik „specialioji istorija“, tokia kaip politinė istorija, meno, religijos, ūkio istorija ir pan., apskritai galėtų atitikti „mokslinio“ istorijos rašymo kriterijų¹⁷. Specialioji istorija, kaip ją suvokia Simmelis, yra neatskirama paties žinojimo ir jo lauko dalis. Tačiau taip atsiribojama nuo tikrosios istoriografijos užduoties, kurią nuolat kelia įvairiausių gyvenimo sričių ryšiai. Tiktai peržengusi specialiosios istorijos rėmus istorija tampa istorija tikrąja šio žodžio prasme, o naracijos problema jai tampa reikšminga. Simmelio tezė, kad istorija apskritai gali būti pavaizduota tik per specialiąsias istorijas, yra savotiškas jo paties minčių susiaurinimas. Jeigu Simmeliui įvykis, arba, konkrečiau sakant, gyvenimas yra įtakojamas begalinio ir chaotiško galimybių sričių apribojimo, kurios kiekvieno individualaus gyvenimo patyrimo susijungia nuolat nutrūkstančiomis, tačiau visada besitęsiančiomis eilėmis, tai, jo požiūriu, istoriją kaip „formą“ jos gryniausiu pavidalu nulemia tai, kad ji dirbtinai izoliuoja tokią eilę ir ją laiko vaizdavimo objektu. Tačiau tada Simmelis išleidžia iš akių tikrąją formos problemą ir eilių jungimąsi kontroliuojamame naracijos lauke. Būtent, kai kurių eilių praleidimas, jų sujungimas su kitomis eilėmis ir yra tai, kas atskleidžia jokia teorija nesuformuojamą istoriko sugebėjimą. Tik šitame sugebėjime gali slypėti tas kūrybinis momentas, kurį Simmelis nuolat priskiria istorijos rašymui. Simmelis aprašo patį gyvenimą, kurį galima suvokti naratyviai, laikydamasis tokio požiūrio, kurio tradiciškai buvo laikomasi kalbant apie romaną kaip didelę naratyvią organizaciją, būtent, pasinaudoja audinio įvaizdžiu. „Istorija išskiria atskiras eiles, nustumia į antrą planą gy-

¹⁷ Plg. ypač iš Simmelio kūrybinio palikimo išleistą esė „Die historische Formung“, in: Idem, *Fragmente und Aufsätze: aus dem Nachlass und Veröffentlichungen der letzten Jahre*, München: Drei Masken Verlag, 1923, p. 153: „Iš tikrųjų egzistuoja tik specialiosios istorijos: užsienio ir vidaus politikos, religijos ir mados, medicinos ir meno, pasaulėžiūros ir technikos, trumpai tariant, visų tų reiškinių, kuriuos mes išrikiuojame laiko atžvilgiu eilės tvarka, tačiau juos pasirenkame neatsižvelgdami į jų laiką, o pagal jų esmę logiškai pažymintį sąvokas“. Šiuo teiginiu Simmelis žymiai išplėtojo istoriografijos išraiškos supratimą, kurį buvo suformulavęs savo knygoje *Die Probleme der Geschichtsphilosophie* (1 leid., 1892). Simmelio tezė, kad įmanomos tik specialiosios istorijos, toliau vystė Siegfriedas Kracaueris savo paskutiniame veikle *History: the last things before the last*, New York : Oxford University Press, 1969, vertimas į vokiečių kalbą: *Geschichte: vor den letzten Dingen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1971.

venimo visumą, o toms eilėms susipinant tarpusavyje tam tikru būdu atsiskleidžia gyvenimas, nes jo turinys išrikiuojamas pagal nubrėžtą sąvokų liniją, tuo tarpu realus gyvenimas reiškiasi daugybe tų eilių pertrūkių, ir tai leidžia nuolatos sugrįžti atgal bei pažvelgti į priekį. Gyvasis gyvenimas (su visais jo prieštaravimais) yra panašus į kiliimą, išaustą iš daugybės įvairių siūlų. Gerojoje kilimo pusėje matyti tik trumpos kiekvieno atskiro siūlo atkarpėlės, o visa likusioji jo dalis yra išvirkščiojoje pusėje, kur siūlai yra nenutrūkstantys, tačiau vienas kitą kartais visiškai užgožia: dėl tokio derinimo ir išryškėja audinio raštas, kurio niekaip neišžvelgtume *pro rata* atskiroje atkarpoje. Tuo tarpu istorija kartais visiškai ištraukia vieną siūlą, pademonstruoja visą jo ilgį, tarsi jis neturėtų jokių pertrūkių ir taip parodo nenutrūkstamumą, tačiau rašto jau nebematyti¹⁸. Tokiu būdu pametamas iš akių naratyvus „eilių“ perspektyvos ir jų supynimo momentas, kai naracijos kontroliuojamame lauke gali nuolat išryškėti tai, kas iš anksto nenumatoma ir reikšminga.

Jeigu tiesa yra tai, kad praeities faktai patys savaime nesusigrupuoja į visumą pagal tikslingą specialiosios istorijos konceptą, o tam reikia tam tikrų požiūrio išraiškų, kurioms esant istoriniai faktai ir tegali susijungti į naratyvų pavidalą, tai reikia tikėtis, kad literatūrinės-fikcinės naracijos formos ir jos patyrimo dispozicijos organizacija taps esmine paskata istorijos rašymui. Be abejonės, būtų klaidinga manyti, kad istoriografija gali tiesiogiai perimti naracines-fikcines formas. Tačiau kaip tik toje srityje, kur išraiškos problema, kylanti iš pačios reiškinių prigimties, yra suvokiama kaip pagrindinė problema, tampa akivaizdu, kad patyrimo požiūrių išraiškos nėra vieną kartą visiems laikams duotos, tačiau turi nuolat vystytis, remiantis ankstesniųjų požiūrio formų pagrindu. Požiūrio išraiškų įvairovė naratyvaus vaizdavimo srityje, naratyviųjų galimybių diferencijavimas siekiant organizuoti patyrimą gali ir šiandien būti iššūkis istorijos rašymui, jeigu atsigręžiamas ir apmąstomas jos pačios naratyvumas. Eksperimentiškai kuriantis literatūros patirčiai aiškiai atskleidžia istoriografijos spragas. Tai ypač akivaizdu kalbant apie tuos moderniosios pasakojamosios literatūros kūrinius, kurie parašyti praeities temomis, pavyzdžiui, Claude'o Simono *La Bataille de Pharsale*, Alexanderio Kluge's *Stalingrad* arba Walterio Kempowski'o *Tadellöser & Wolff* ir kt. Tokios moderniojo naratyvo

¹⁸ Georg Simmel, *Die historische Formung*, p. 160.

formos gali akivaizdžiai parodyti, kaip tampriai vaizdavimo forma yra susijusi preitės patyrimo galimybėmis. Kalbant apie šitų ryšių suvokimą galime prisiminti Heinę. Jo pranešimuose iš Paryžiaus, kuriuos jis publikavo kūriniuose *Französische Zustände* (1832) ir *Lutezia* (1854), yra sąmoningai bandoma pačią artimiausią praeitį, arba bepraeinančią dabartį, pavaizduoti taip, kad atsiskleistų istorinės gelmės patyrimas. Čia vertėtų prisiminti ir Walterio Benjamino grandiozinį bandymą rekonstruoti XIX amžių kūrinyje *Passagen-Werk*, kur konkretus požiūris buvo jungiamas su istorijos filosofijos konstrukcija.

Tačiau kaip tik todėl, kad kiekvienai naratyviai išraiškai būdingas perspektyvumas leidžia suvokti praeitį, kyla klausimas, ar negalima vaizdavimo išraiškų visumą suvokti kaip sistemą, kaip visuotinumą, kuriame atsispindėtų galimų istorinių patyrimų visuma. Bandymas sistemiskai suvokti praeities įsisavinimo formas, arba išraiškas, pirmą kartą randamas Droyseno veikale *Historik*. Droysenas, kurdamas istoriografinių formų „topiką“, bando išryškinti įžvalgų vaizdavimo formą kaip „mūsų ieškojimų ir atradimų mimesių“ (*Historik*, p. 274), o taip pat dar pasakojančiąją, didaktinę ir diskursinę formą ir įžvelgia čia užsidarantį galimų vaizdavimo formų ratą: „Visiškai nesunku suprasti, kad šiomis keturiomis formomis yra išsemiamas galimų istorinių vaizdavimų ratas, ir tokiu būdu suteikiamos reikalingos išraiškos įvairiems istorinio tyrinėjimo uždaviniams“ (p. 276). Tačiau lieka abejotina, ar Droyseno klasifikacija tikrai gali būti istoriografijos vaizdavimo formų sisteminio suvokimo pagrindu. Nepaisant pastangų istoriografinės vaizdavimo formas išplėsti už pasakojimo formų ribų, jos ir Droyseno darbuose užima pagrindinę vietą. „Pasakojimo esmė“ Droysenas laiko atskleidimą „to, kas turi būti papasakota, tapsmą ir vyksmą“ (p. 283). Pasakojimas yra „tapsmo mimesis“ (p. 274). Ši prielaida leidžia išskirti pragmatišką pasakojimą, biografiją, nuoseklią istoriją (monografinį vaizdavimą) ir katastrofišką vaizdavimo formą. Droysenas šias formas laiko „apskritai galimomis pagal pasakojimo prigimtį“ (p. 298). Vaisingas Droyseno „topikas“, arba, kitaip tariant, istoriografinių vaizdavimo formų morfologija, ypač reikšmingas tuo, kad palieka specifines teises atskiroms vaizdavimo formoms ir kelia klausimą dėl kiekvienos jų galimybių ribų, atsiribodamas nuo abstraktaus moksliskumo problemos. Tačiau jo teorija, kiek žinau, iki šiol rado nedaug pasekėjų. Artimiausias Droysenui yra Theodoras Schiederis, kuris įvade savo veikalui *Geschichte als Wissenschaft* „istorijos mokslo vaizdavimo formas“ aptaria atski-

rame skyriuje¹⁹. Tačiau jeigu Droysenas, sistemiškai projektuodamas „topiką“, dar išskiria vaizdavimo formas tikrąja prasme, tai Schiederis vaizdavimo formas skirsto tik pagal vaizdavimo objektą, būtent, jis išskiria pasaulio istoriją, epochų aprašymą, tautines istorijas, biografiją, istorinių problemų aprašymą ir, pagaliau, „platų specifinių istorinių dalykų lauką“ (p. 153). Tuo metu, kai Schiederiui vaizdavimo problema yra visiškai priklausoma nuo istoriografijos dalyko, H. White’as savo ledus laužiančiame „metaistoriniame“ XIX amžiaus Europos istoriografijos tyrinėjime bando sistemingai suvokti „istoriografijos imaginacijos giluminę struktūrą“. White’as pirmasis nuosekliai suvokė istorijos rašymą kaip naratyviojo diskurso išraišką („a verbal structure in the form of a narrative prose discourse“, p. ix). Tačiau darant tokią prielaidą, vaizdavimo būdas pats tampa tikruoju „metaistorinės“ refleksijos dalyku. Pasak White’o, pati dalyko prigimtis nulemia tai, kad istorijos rašymas vyksta ne pagal metodiką, o pagal jos pačios poetiką, kurios galimybės turi būti sistemiškai atskleistos. White’o išvalgus pastebėjimas apie istoriografijos poetiką modeliuoja augantį kompleksiskumą, kuriame integruojamos labai skirtingos kilmės kategorijos. Istorija yra visų pirma įvykių seka kronikos prasme. Tačiau šie įvykiai susijungia į naracinę *story* visumą, turinčią pradžią, vidurį ir pabaigą. Diferenciacijos galimybės *story* lygmenyje pirmiausia nustatomos pagal tam tikras vidinio sąryšio (*emplotment*) galimybes; jų ieškodamas, White’as remiasi Northrop’e Frye’o romano, tragedijos, komedijos ir satyros literatūrinio modelio sistema. Tačiau sąryšio būdai gali savo ruožtu būti suvokiami abstrakčiu lygmeniu kaip argumentacijos naratyviosios formos. Sekant amerikiečių filosofu Pepperiu, šios argumentacijos formos siejamos su elementariomis metaforomis (*root metaphors*, kaip filosofinės refleksijos esminėmis formomis. Pagaliau dar abstraktesniu lygmeniu atsiveria istoriografinio subjekto esminio ideologinio orientavimo galimybės, kurios suvokiamos kaip anarchistinės, radikalios, konservatyvios ir liberalios ideologinės implikacijos. Ryšio būdai, argumentavimo būdai ir ideologinės implikacijos būdai remiasi substratu, kuris jau yra suformuotas per implikuotas istoriografinio požiūrio formas arba imaginaciją. Galiausiai White’as atskleidžia jų esmines tendencijas analogijoje

¹⁹ Theodor Schieder, *Geschichte als Wissenschaft: eine Einführung*, 2. überarbeitete Auflage, München; Wien: R. Oldenbourg, 1968, p. 115–154: *Die Darstellungsformen der Geschichtswissenschaft*.

su elementariomis poetinėmis figūromis – metafora, sinekdocha, metonimija ir ironija.

White'o istoriografinio vaizdavimo ir imaginacijos formų sistema yra analitiškai diferencijuota iki šiol dar neišbandytu būdu. Ar ši sistema visais atžvilgiais pasiteisina ir tinka visiškai aprėpti istoriografijos lauką, galima abejoti. Tačiau negalima nuneigti čia atsiskleidžiančio tam tikro metodologinio *bricolage* pasirinktinumo. Vis dėlto pats bandymas jau prilygsta nežinomos žemės atradimui. Po White'o bandymų istoriografinių žanrų morfologija jau pasidarė beveik ranka pasiekiamą. Ji leidžia dar labiau praturtinti moderniosios pasakojimo analizės įžvalgas, kurias naujausių laikų literatūros mokslas išvedė toli už tradicinių literatūros ribų. Įvykio ir istorijos konstitutyvinės naracinės dimensijos analizė, konceptualios „achroniškos“ istorijos struktūros analizė, jos perspektyvos nubrėžimas ir konkretizavimas nenutrūkstančios kalbos proceso diskurse gali tapti pamatu „istoriografinės veiklos“ suvokimui. Jeigu struktūrinė teksto teorija, ėmusi tyrinėti tekstų struktūrą taip, kaip kalbos mokslas tiria kalbų struktūrą, jau atvėrė literatūros mokslo žvilgsnį į neliteratūrinių tekstų ir jų formų įvairovę, tai dar daugiau pasiekė naujasis literatūros mokslo traktavimo būdas, kuris, sekdamas anglų autorių kalbos filosofija ir pragmatine lingvistika, kalbėjimą suvokia kaip veiksmą ir tame fone literatūrinės formas laiko kompleksišiausiomis ir reflektuojamiausiomis kalbos veiksmo formomis. Tam pradžią davė visų kalbinių operacijų, net ir pačių kompleksišiausių, veiksmo ir atlikimo charakterio suvokimas, kuris galėtų būti reikšmingas ir istoriografijos veiksmo ir atlikimo charakterio traktuotei²⁰. Istorija yra praeities įsisavinimas. Šio lauko plačią galimybių įvairovę didele dalimi lemia

²⁰ Čia dar plg. iš esmės naują Jolleso požiūrį į „dvasinio vyksmo“ ir „paprastos formos“ ryšį: André Jolles, *Einfache Formen: Legende, Sage, Mythe, Rätsel, Spruch, Kasus, Memorabile, Märchen, Witz*, 2. unveränderte Auflage, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1958. Apie „literatūrinės“ formos ir „prasmės pasaulio“, kuriame atsiskleidžia forma, sąryšį žr. sisteminių „atskiros kalbos mažųjų literatūros žanrų Viduramžiais“ tyrinėjimą in: Hans Robert Jauss, *Alterität und Modernität der mittelalterlichen Literatur: gesammelte Aufsätze 1956–1976*, München: W. Fink, 1977, p. 34–47, taip pat svarius svarstymus apie patyrimo ir „gyvenimiškos praktikos prasminių sferų“ santykį in: Idem, *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*, Bd. 1: Versuche im Feld der ästhetischen Erfahrung, München: W. Fink, 1975, p. 161 ir toliau. Gali būti, kad įvairiose „gyvenimiškos praktikos prasminėse sferose“ galima atrasti visiškai skirtingus istorijos įprasminimo poreikius, o kartu ir visiškai skirtingas poreikių formas, nes, pasak R. Jausso, iš skirtingų poreikių išplaukia visiškai skirtingos estetinio įprasminimo, o kartu ir estetinių formų galimybės.

santykis su šio įsisavinimo subjektu, kurio vaidmuo gali būti įvairus, lygiai taip pat svarbus yra ir adresatas, kuriam tenka įsisavinti praeitį. Istoriografinio diskurso rūšys visada atsiskleidžia per specifišką vaidmenų sutvarkymą to, kuris prakalbina praeitį, ir to, kuris diskursiškai suvoktą praeitį paverčia savastimi. Istoriografinių vaizdavimo formų morfologija šiandien beveik nebeįsivaizduojama, neatsižvelgiant į praeities įsisavinimo veiksmo charakterį.

Jeigu istoriografinių vaizdavimo būdų morfologijos uždavinys būtų sistemiškai atskleisti praeities įsisavinimo lauką, tai šiame kontekste būtų galima kalbėti apie istoriografinio vaizdavimo formų istorinę morfologiją, kurios užduotis būtų visuotinai tirti praeities įsisavinimo galimybes ir jų santykius tam tikrais istorijos momentais ir tokiu būdu priartėti prie praeities dabartiškumo kiekvienu istoriniu momentu. Kiekviena dabartis vis kitu būdu atsiveria už jos esančiai praeičiai, tačiau būdas, kaip praeitis suvokiama kurioje nors dabartyje, priklauso nuo to, kokia yra įsisavinimo formų, kurios kartu yra ir praeities požiūrio formos, sistema.

Padarius prielaidą, kad istoriografijos įsisavinimo ir požiūrio formų įvairovė yra didžiulė, tai keliant istorinės tiesos klausimą jau nebegalima neatsižvelgti į komplementarų klausimą dėl jos naracinio perteikimo sąlygų. Būtina istoriografijos literatūriškumo refleksija kartu yra ir jos būtino dalinumo (parcialumo) refleksija. Kiekviena literatūrinė išraiška – o čia tenka paprieštarauti Hegeliui – kartu atskleidžia su išraiška susijusį savo dalinumą. Išraiška be dalinumo, visuotinai galima forma yra neįsivaizduojama. Jeigu tai, kad istorijos rašymui jo literatūriškumas duotas kaip vaizdavimo problema, yra tiesa, tai tuo pačiu reiškia, kad istorijos rašymas negali būti kitoks, kaip tik dalinis ir saistomas perspektyvos. Todėl nepasirodytų neteisinga mintis apie „ironišką“ istorijos rašymą, jeigu būtų pripažįstamas išraiškoje esantis vaizdavimo dalinumas. Literatūrinės išraiškos dalinumas veda prie dialogiškumo²¹. Įvykis, kuris yra atskleistas per istoriografinio požiūrio formą ir yra įprasminamas naratyviuoju pavidalu, gali per daugybę komplementarių

²¹ Mintis, kad egzistuoja ryšys tarp dalinumo ir dialoginio prasminės konstitucijos charakterio yra išvystyta H.R. Jausso recepcinio teorinio traktato „*Racines und Goethes Iphigenie*“ pabaigos žodyje, in: *Rezeptionsästhetik: Theorie und Praxis*, herausgegeben von Rainer Warning, München: Wilhelm Fink, 1975. Ką Jaussas čia kalba apie recepcijos procesą, gali būti taikoma ir vaizdavimo išraiškos istoriografinio partialumo santykiui su dialoginė recepcija bei produkavimu.

istorijos momentų būti perorganizuotas į naujus naratyvius pavidalus. Būtent istoriografinių veikalų dalinume ir glūdi istoriografijos nerimas. Kiekvienas kūrinys atsako daugiau negu siekia savo klausimais, bet jis ir klausia daugiau, negu pats gali atsakyti. Patyrimui esminga tai, kad jis yra dar ir lankstus ir dar nėra galutinai sustabarėjęs žinojimo pavidalu. Patyrimas yra atviras procesas, kuris kas kartą prasideda iš naujo. Istorijos rašymu siekiama atskleisti atvirą ir dialogišką preitės patyrimą. Jis sumenksta, jei naratyvusis diskursas tampa nebesusietos su patyrimu, tačiau tik žinojimą perteikiančios vaizdavimo formos diskursu²². Naratyvi, literatūrinė istoriografijos išraiška atlieka funkciją, kuri yra ne „ikimokslinio“ apsiėjimo su praeitimi liekana, tačiau siekia savo neginčjamų teisių ir tuo aktyviau, kuo labiau įsisąmonina savo užduotį – formuoti šiuolaikinį patyrimą šiuolaikinio žinojimo sąlygomis, ir tai produktyviai išreiškia naujomis požiūrio formomis. Gausiomis ir vis naujomis išraiškomis formuodama praetės naratyviąją konfigūraciją ir tokiu būdu padarydama ją suvokiamą, ji duoda deramą atsakymą į klausimą, kuris rūpi ir pačiai istoriografijai: „Kam dar reikalinga istorija?“

Iš vokiečių kalbos vertė Liucija Citavičiūtė
Versta iš: Karlheinz Stierle, „Erfahrung und narrative Form: Bemerkungen zu ihrem Zusammenhang in Fiktion und Historiographie“, in: *Theorie der Geschichte*, Bd. 3: *Theorie und Erzählung in der Geschichte*, herausgegeben von Jürgen Kocka und Thomas Nipperdey, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1979, p. 85–118.

Įteikta 2005 04 26
Parengta 2005 05 13

²² Akivaizdus tokio istoriografinio patyrimo sumenkimo pavyzdys, kartu parodantis ir vaizdavimo teorijos aklumą, yra E. Le Roy Ladurie skyrius „Les masses profondes: la paysannerie“, išspausdintas Fernando Braudelio ir Ernesto Labrousso sudaryto monumentalaus veikalo *Histoire économique et sociale de la France*, t. 1: *De 1450 à 1660*, 3e partie, Paris: Presses Universitaires de France, 1977, p. 483–872. Aprašant valstiečių pasaulį, jie patys nustumiami į totalias aklo, nesąmoningo judėjimo tolumas. Valstietiška patirtis, jų gyvenimo tikrovės įvairovė yra redukuojama iki nuogo materialaus egzistavimo ir eilės krizių bei maištų. Išdžiūvusį statistikos skeletą čia tik vargiai dangsto istoriografinė retorika.